

RODRIC BRAITHWAITE

RUSIA

Mituri și realități

Traducere din limba engleză de Anca Irina Ionescu

Prefață de Antoaneta Olteanu

CORINT
ISTORIE
—2025—

Cuprins

<i>Prefață</i>	5
<i>Nota autorului</i>	15
<i>Prolog – Națiune, mit, istorie</i>	23
<i>Capitolul 1 – Nașterea unei națiuni</i>	31
<i>Capitolul 2 – Călăreții Apocalipsei</i>	52
<i>Capitolul 3 – Creșterea și căderea Moscoviei</i>	73
<i>Capitolul 4 – O mare putere europeană – în sfârșit</i>	101
<i>Capitolul 5 – Imperiul și victimele sale</i>	128
<i>Capitolul 6 – Întrebările blestemate</i>	151
<i>Capitolul 7 – Jumătatea de secol sângeroasă</i>	182
<i>Capitolul 8 – O catastrofă geopolitică?</i>	223
<i>Capitolul 9 – Vladimir Putin – mitomanul</i>	249
<i>Epilog – Rescrierea istoriei</i>	271
<i>Câteva cărți</i>	275
<i>Note</i>	283
<i>Mulțumiri</i>	289
<i>Tabel cronologic</i>	291
<i>Index</i>	295

Capitolul 1

Nașterea unei națiuni

Sunteți creștini sau un soi de catolici?

Bătrână dintr-un sat rusesc, 1991

În 1952, bunica lui Vladimir l-a botezat pe acesta în credința creștină ortodoxă, deși Stalin era încă în viață, iar Uniunea Sovietică era încă „primul stat ateu din istorie”. Așa cum spunea președintele Vladimir Putin o jumătate de secol mai târziu, acel copil a participat cu regularitate la marile ceremonii ale Bisericii Ortodoxe Ruse. Se întorcea la o tradiție străveche.

Lecția Bizanțului

În urmă cu mai bine de 1 000 de ani, rușii au ales creștinismul ortodox în defavoarea catolicismului. Această alegere a afectat profund istoria lor și încă dramatizează diferențele dintre Rusia și restul Europei creștine.

Când Uniunea Sovietică s-a prăbușit, comuniștii de-o viață au descoperit că fuseseră tot timpul credincioși. În 2008, aproape trei sferturi dintre rușii adulți afirmă că sunt creștini ortodocși. Indiferent dacă credința lor și cea a președintelui lor era „autentică”, indiferent ce ar fi putut însemna, nu aceasta era problema. Aici nu era vorba despre o chestiune de credință, ci de identitate. Creștinismul ortodox a ajuns din nou un factor

central în viața și în politica rusă. Creștinismul ortodox a înlocuit comunismul ca ideologie declarată a forțelor armate ruse. În 2020, forțele armate au primit propria catedrală frumos decorată din Moscova. Preoții ortodocși stropeau în mod obișnuit noile rachete cu apă sfințită și, în 2022, patriarhul i-a binecuvântat pe soldații care au invadat Ucraina.

Zvonurile spuneau că Putin avea un confesor spiritual, părintele Tihon Șevkunov, starețul Mănăstirii Sretenski, aflată puțin mai sus de Lubianka, cartierul general al poliției secrete, KGB, unde a lucrat cândva Putin. În 2008, Șevkunov a realizat un film de televiziune intitulat *Căderea unui imperiu: lecția Bizanțului*, despre jefuirea orașului Bizanț, capitala creștinătății ortodoxe, de către o bandă eterogenă de cruciați în 1204. Numai prin rechiziționarea bogățiilor materiale și intelectuale ale Bizanțului – susținea Șevkunov – putuse Europa catolică să devină civilizată.

Șevkunov ajunge la o concluzie cutremurătoare: „Ura răzbunătoare a Occidentului față de Bizanț și moștenitorii săi continuă până în ziua de azi. [...] Fără a înțelege acest fapt șocant, dar indubitabil, riscăm să nu înțelegem nu doar istoria unor vremuri demult apuse, ci nici istoria secolului al XX-lea și chiar a secolului al XXI-lea.”

Pentru urechile occidentale, acest lucru sună ca o exagerare. Pentru mulți ruși, aceasta reflectă totuși o realitate emoțională și istorică. Ceea ce s-a întâmplat în Bizanț încă le afectează viața și chiar a secolului al XXI-lea¹.

Creștinătatea dezbinată

Creștinătatea a fost dezbinată încă de la început. Adepții lui Hristos s-au împărțit curând între susținătorii Sfântului Pavel,

cel care dorea să ducă Evanghelia în lumea exterioară, și aceia care credeau că Evanghelia trebuie să le fie rezervată evreilor, deoarece în rândul lor fusese prima oară propovăduită.

Ucenicul preferat al lui Hristos, Petru, a fost primul episcop al Romei. Succesorii săi au pretins că sunt păstrătorii adevărului pe care îl primiseră de la Hristos însuși și, prin urmare, îndreptățiți să acționeze ca șefi spirituali ai tuturor creștinilor.

Dar împăratul Constantin cel Mare a transferat capitala de la Roma în orașul grecesc Bizanț în anul 324 și l-a redenumit Constantinopol, după numele său. Acesta a devenit un oraș creștin, însă în același timp și capitala imperială. Locuitorii săi nu aveau nicio îndoială că credința lor era autentic ortodoxă. Pentru ei, Biserica Romană era incultă și necivilizată, „barbari aproape fără scriere, cu totul analfabeți”, după cum spunea un istoric bizantin în secolul al XII-lea².

Scindarea s-a accentuat. În numele aceluiași Dumnezeu iubitor, toate taberele i-au anatemitizat, persecutat și adesea i-au ucis pe aceia pe care-i considerau eretici. În toată creștinătatea, Biserica și statul au concurat pentru autoritate. Disputele asupra doctrinei au acționat ca pretext în conflictele pentru putere. Împărații bizantini pretindeau că guvernează prin drept divin. La fel făceau și regii europeni, precum Carol I al Angliei și Ludovic al XIV-lea al Franței. Papalitatea, timp de secole un stat secular puternic, nu a ezitat niciodată să se amestece în treburile celor din jurul său. Cei care scăpau din ghearele papei cădeau în cele ale monarhului lor local. Conflictele religioase au îmbibat Europa de sânge până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Dar, odată cu afirmarea Iluminismului, a crescut din ce în ce mai mult și scepticismul, până când, în secolul al XX-lea,

mulți europeni au ajuns să creadă că religia este o forță în declin care va dispărea în cele din urmă.

Această convingere a fost, ca să folosim un eufemism, prematură. Deși acel produs fundamental al Iluminismului, care este Constituția americană, separă Biserica de stat, niciun politician american nu îndrăznește să afirme pe față că nu crede în Dumnezeu. În 2011, 60% din populația britanică se considera încă „creștină”. Islamul militant a început din nou să joace un rol major în politica națională și internațională.

În Europa de Est, Biserica Romano-Catolică a ajutat popoarele asuprite să-și păstreze identitatea în timpul comunismului. Ortodoxia i-a ajutat pe ruși să supraviețuiască în timpul ocupației mongolilor, al asupririi țărilor, în fața spălării ateiste necruțătoare a creierului din timpul bolșevicilor și a represiei sângeroase a lui Stalin.

Credința ortodoxă străbate ca un fir conducător istoria Rusiei. Uneori, Biserica a fost în complicitate cu puterea seculară. Alteori a fost în conflict violent. Uneori a fost aproape pierdută din vedere. Dar din secolul al X-lea, când cneazul Vladimir din Kiev a ales să fie botezat, până în secolul al XXI-lea, când președintele Putin a îmbrățișat-o pentru propriile scopuri, Biserica a fost întotdeauna prezentă.

Bizanțul

Imperiul Bizantin a fost cel mai longeviv din istorie. A durat de două ori mai mult decât Imperiul Roman, care l-a precedat, și mult mai mult decât Imperiul Otoman, care l-a înlocuit. În urmă cu 1 000 de ani, orașul Roma era de 10 ori mai mic decât Constantinopolul. Bisericile sale nu puteau concura, ca măreție, cu Hagia Sofia. Nobilimea romană încă mai locuia

în palate recuperate din ruinele imperiale. Bizanțul era centrul lumii creștine în ceea ce privește arta, literatura și dreptul, armata și talentele diplomatice.

Bizanțul a avut o reputație proastă. Cuvântul „bizantin” evocă o imagine de decadență, duplicitate, ceremonial inutil și birocrație chinuitoare. Cărturarii Iluminismului vedeau Bizanțul ca pe o negare a tuturor principiilor în care credeau ei. Voltaire l-a condamnat drept o „rușine a minții omenești”. Edward Gibbon i-a catalogat pe grecii bizantini drept „vicleni și răi” pentru „uniformitatea moartă a viciilor abjecte, care nu sunt nici atenuate de slăbiciunea omenească, nici animate de vigoarea unor crime memorabile”. Un savant victorian considera că Bizanțul „constituie, fără nicio excepție, cea mai josnică și mai detestabilă formă pe care a luat-o până acum civilizația”³.

Regulile instituționale ale Bizanțului erau departe de a fi perfecte. Nu a creat niciodată un principiu ordonat de succesiune. Împărații ajungeau la putere ca urmare a unor intrigi de palat sau militare și erau confirmați prin aclamații populare, după care se înconjurau de o procedură de curte fabricată în mod deliberat, dar împietrită, concepută pentru a le spori autoritatea și măreția.

Dar mecanismul a funcționat. Bizanțul a fost condus în mod eficient de birocrați competenți, susținut de un sistem fiabil de impozitare. Sistemul său juridic, codificat de împăratul Iustinian, se află în continuare la baza celor mai multe sisteme juridice din Occident. Acesta a încurajat comerțul exterior: monedele sale au devenit monedă internațională comună. O diplomație inteligentă și o armată bine organizată l-au apărut de dușmanii externi. Femeile au jucat un rol semnificativ în politica sa și chiar în soluționarea disputelor teologice. Biserica

s-a bucurat de autoritatea unor bărbați profund pioși și grijulii. Sfântul catolic Toma de Aquino afirma că citea în fiecare zi scrierile Sfântului ortodox Ioan din Damasc.

Timp de 1 000 de ani, Bizanțul a fost singurul stat stabil pe termen lung din Europa. Până la căderea sa, a reprezentat o barieră în fața perșilor, arabilor și turcilor, care exercitau presiuni la frontierele de est și de sud ale Europei. Unii cercetători consideră că fără această protecție din partea ortodocșilor, europenii occidentali nu ar fi fost niciodată capabili să își dezvolte propriile instituții politice și economice. Unii dintre cercetătorii moderni cred, de asemenea, că explozia de creativitate literară din Bizanț în secolul al XI-lea a prefigurat Renașterea din Occident.

Conflictul dintre cele două versiuni ale creștinismului a culminat cu Marea Schismă din 1054. Aici au existat două probleme principale. Prima a fost o dispută doctrinară cu privire la natura Trinității. În linii mari, ortodocșii credeau în „Duhul Sfânt, care purcede de la Dumnezeu Tatăl”; romanii credeau că „Duhul Sfânt purcede de la Dumnezeu Tatăl și de la Fiul” – în latină *filioque*. Ura reciprocă generată de aceste chestiuni obscure pentru un neinițiat este greu de înțeles pentru un om obișnuit. Dar ea încă îi desparte și astăzi pe ortodocși de catolici.

A doua problemă era de ordin politic. Ambele părți deplângeau dezbinarea. Dar cine ar fi urmat să fie autoritatea supremă într-o Biserică reunificată? Occidentalii nu aveau nicio îndoială că ar trebui să fie papa de la Roma, urmașul Sfântului Petru. Ortodocșii nu vedeau niciun motiv pentru a renunța la autoritate în favoarea unui om pe care erau înclinați să-l considere eretic.

La începutul secolului al XIII-lea, papa Inocențiu al III-lea a convocat o nouă cruciadă, cea de-A Patra. Venetienii au finanțat-o, în primul rând pentru a-și promova interesele

comerciale în estul Mediteranei. Pe drumul spre Țara Sfântă, cruciații s-au oprit la Constantinopol, unde sperau să-și instaleze propriul candidat drept împărat. Dar locuitorii orașului l-au ucis. În semn de răzbunare, soldații cruciați destrăbălați, violenți și analfabeți au luat cu asalt orașul în aprilie 1204, i-au masacrat locuitorii, au profanat bisericile, au ars marea bibliotecă și au jefuit comorile cu carul. Printre cei care au murit apărând orașul se numărau și danezii și englezii din Garda Varegă* a împăratului.

Învingătorii și-au înființat pe ruine propriul imperiu „latin”. Venețienii au profitat chiar mai mult decât sperau. Printre obiectele care alcătuiau prada luată acasă se numărau și cei patru cai de bronz care împodobesc și astăzi Bazilica Sfântul Marcu.

Acestea sunt atrocitățile înfățișate de părintele Șevkunov în documentarul său. În Occident, abia dacă se mai amintește de ele. Printre ortodocși nu au fost niciodată uitate.

Imperiul Latin nu a supraviețuit mult timp: bizantinii și-au recuperat orașul în 1261. Imperiul lor a mai durat aproape încă 200 de ani după aceea. Dar a fost slăbit în mod fatal în încercările sale de a-și apăra teritoriile din ce în ce mai restrânse împotriva jafurilor nemiloase ale turcilor în ascensiune. În 1365, Bizanțul era izolat, cu excepția laturii dinspre mare. Periferiile lui asiatice se aflau deja în mâinile turcilor.

Unii dintre conducătorii Bizanțului au ajuns la concluzia că vor trebui să facă un compromis suprem: ca să obțină ajutor suficient, erau nevoiți să accepte condițiile Occidentului în legătură cu reunificarea creștinătății. Alții, amintindu-și de cea

* Faimoasa gardă de vikingi din Constantinopol, însărcinată cu protecția împăraților bizantini în secolul al X-lea (n. red.).

de-A Patra Cruciadă, credeau că până și un compromis cu turcii ar fi fost preferabil, dacă s-ar fi păstrat integritatea grecilor. „Mai bine turbanul sultanului decât pălăria cardinalului”, după cum se presupune că ar fi afirmat Lucas Notaras, ultimul mare ministru al Bizanțului⁴. Marea mănăstire ortodoxă de la Muntele Athos nu a stat pe gânduri și a optat pentru sultan.

În 1439, papa a convocat un conciliu la Florența pentru a dezbate problemele de doctrină, autoritate papală și unificare. Delegația Bizanțului a fost condusă de împărat și l-a inclus și pe fragilul patriarh Iosif al II-lea al Constantinopolului, precum și câțiva episcopi mai flexibili. Delegația era indisciplinată, dezbinată și săracă. Depășită de situație, cu turcii tot mai aproape, delegația a fost de acord cu reunificarea în condițiile impuse de Roma. După întoarcerea la Constantinopol, această reunificare a fost repudiată. Unul dintre membrii delegației, Isidor, mitropolitul Kievului și al întregii Rusii, a încercat să proclame unirea în Kremlin. A fost întemnițat de marele cneaz furios, dar a fugit apoi la Roma, unde s-a convertit la catolicism.

Disperat, împăratul a trimis ambasadori unul după altul pentru a cere ajutor de la papă, de la Veneția și de la Genova, de la monarhii din Occident. În situația sa extremă, și el, și mulți dintre consilierii săi de rang superior, au acceptat în cele din urmă cererile catolicilor, mizând pe faptul că Occidentul îi va ajuta și că poporul va accepta.

Planul a eșuat în ambele privințe. Clerul și poporul din Bizanț au continuat să respingă orice compromis cu Roma. Papa și Veneția au oferit simple promisiuni. Franța, Anglia și Spania au păstrat tăcerea. Genova a trimis totuși un contingent mic, dar valoros, de 700 de mercenari în frunte cu un comandant experimentat, Giovanni Giustiniani.

Mehmet al II-lea, tânărul sultan otoman – avea doar 21 de ani – a început asediul în aprilie 1453. În interiorul orașului erau cel mult 50 000 de oameni. În afară de Giustiniani și de oamenii săi, mai puțin de 7 000 dintre ei erau capabili să mănuiască o armă, iar cei mai mulți dintre aceștia nu erau instruiți. Această mică trupă trebuia să apere cei 23 de kilometri de ziduri ale orașului împotriva unei armate otomane de peste 80 000 de oameni.

După 40 de zile de bombardamente de artilerie, sfârșitul a venit în noaptea de 29 mai 1453, când locuitorii orașului s-au rugat la Dumnezeu lor în marea biserică Hagia Sofia. Greci și italieni, ortodocși și catolici, susținători ai unirii și cei mai înverșunați oponenți ai acesteia, toți s-au rugat împreună fără considerație pentru finețurile doctrinei. Primele atacuri au fost respinse. Dar când Giustiniani a fost rănit și s-a dus vestea că turcii escaladaseră zidurile, mulți dintre apărători și-au abandonat pozițiile și au fugit pentru a-și proteja familiile. Împăratul s-a aruncat în mijlocul luptelor. Nu a mai fost văzut niciodată.

Sultanul le promisese soldaților săi trei zile de jaf în voie. Când a venit să-și evalueze cucerirea, a găsit totul în ruine. Se spune că a fost emoționat până la lacrimi. Nu i-a schimbat numele. Orașul a continuat să fie numit Constantinopol, până când naționaliștii turci l-au redenumit în 1925. În mod ironic, aceștia i-au dat numele cu care fusese cunoscut în mod colocvial de grecii înfrânți – *eis ten polin*, „în oraș”, care a devenit Istanbul.

Occidentalii au manifestat puține muștrări de conștiință. Au adoptat punctul de vedere convenabil conform căruia Constantinopolul fusese pedepsit pe cale divină pentru că nu acceptase autoritatea papei și doctrinele Bisericii Romane. „Cu cât se comportau latinii mai rău”, comenta istoricul Diarmaid

MacCulloch, „cu atât mai mult răspândeau ideea că bizantinii sunt vicleni, efeminați și corupți și că merită pe deplin orice necaz li se provoacă”⁵. Această opinie se află încă la baza judecăților occidentale despre Biserica Ortodoxă.

Pentru lumea ortodoxă, inclusiv pentru ruși, căderea Bizanțului a fost o tragedie de durată. Dar, pentru ruși, tragedia a reprezentat și o oportunitate istorică: acum erau singurii conducători ai unui stat ortodox important.

Rusia Kieveană

Imperiul Bizantin își trăise deja aproape peste jumătate din existență când s-a afirmat un popor nou pentru a întemeia un stat care va deveni, în cele din urmă, succesorul său.

Cândva prin secolul al VIII-lea (există puține dovezi, iar istoricii nu sunt de acord cu privire la semnificația acestui moment), vikingii (sau varegii) din Suedia au început să pătrundă și să se stabilească pe teritoriul de astăzi al Rusiei de nord-vest, ținuturi locuite pe atunci de finlandezi. Aceștia își spuneau „Rus”, denumire care se pare că este derivată dintr-un cuvânt nordic vechi însemnând „oamenii care vâslesc”. Ei s-au stabilit într-o așezare comercială numită Staraia Ladoga, datată în mod sigur prin dendrocronologie în anul 753. Potrivit cronicilor, conducătorul lor legendar, Riurik, a întemeiat apoi așezarea devenită orașul nordic Novgorod.

Cam în aceeași perioadă, grupuri mici de slavi, o populație de năvălitori care fuseseră un ghimpe în coasta Bizanțului, au început să se deplaseze spre nord, în aceeași zonă. O cronică timpurie rusă spune că acești oameni erau atât de nepricepuți să-și gestioneze propriile chestiuni, încât i-au invitat pe varegi să-i ajute să restabilească ordinea: „Pământul nostru este mare

și bogat, dar nu există ordine în el.” Fraza nu apare în cronică decât la mai bine de două secole după eveniment. Mulți ruși o consideră o calomnie nedocumentată și iritantă la adresa capacității lor de a-și purta singuri de grijă. Aceasta nu-i împiedică însă să o citeze ori de câte ori afacerile rusești iau o întorsătură proastă.

Oricare ar fi fost adevărul, slavii au început din ce în ce mai mult să-și spună „ruși”, iar varegii au început să adopte limba slavilor; acesta este momentul din care rușii au început să-și dateze istoria. Dar aceste popoare diverse nu au devenit un singur trib, așa cum afirma Ecaterina cea Mare mai târziu. Diversitatea lor etnică a stat la originea diferențierii dintre ruși, ucrainenii și belarușii care le-a marcat istoria până în secolul al XXI-lea.

Varegii nu s-au mulțumit să rămână izolați în nord. Ei s-au deplasat mai departe pe marile fluvii rusești, Volga, Don și Nipru, pentru a comercializa blănuri, ceară, miere și sclavi în schimbul țesăturilor fine, al bijuteriilor, sticlei, vinului și uleiului de măsline. Niprul, care ducea direct la Marea Neagră, era imposibil de navigat în unele locuri din cauza unor praguri violente. Varegii le-au ocolit și s-au stabilit pe cursul inferior al fluviului. Acolo se presupune că Riurik a înființat un punct comercial care, în secolul al IX-lea, a devenit Kiev (sau Kîiv, cum îi spun ucrainenii), capitala unui teritoriu din ce în ce mai extins, dar slab organizat.

În anul 860, conducătorii prădători ai Kievului erau suficient de siguri pe ei pentru a organiza raiduri chiar și împotriva Constantinopolului.

Orașul a fost salvat prin intervenția Maicii Domnului. Din acel moment, Constantinopolul și-a propus să dezvolte relații solide cu noua putere de la nord. Cele două state au semnat

acorduri privind comerțul și asistența militară, dar perioadele de cooperare au fost intercalate cu perioade de ostilitate armată.

Rușii devin creștini

La sfârșitul secolului al X-lea, rușii au adoptat creștinismul, eveniment – susține un cercetător entuziast – comparabil cu apariția Islamului sau cu descoperirea Americii⁶.

Pe la începutul secolului al X-lea, Olga, originară probabil din Pskov, din nordul Rusiei, s-a căsătorit cu Igor, fiu sau nepot al lui Riurik: adevărul este, ca de obicei, neclar. În 945, când Igor a fost ucis într-o mică încăierare, Olga i-a zdrobit pe făptași în urma unei campanii ingenios de brutale și a preluat puterea în calitate de regentă în timpul minoratului fiului ei, Sviatoslav. Olga a fost un reformator eficient și a apărat cu succes Kievul împotriva năvălitorilor nomazi dinspre stepele estice.

Creștinismul începuse să se răspândească spre nord. Se practica deja la Kiev atunci când murise Igor, iar unii dintre războinicii săi erau creștini, deși el însuși rămăsese păgân. Cândva, prin anii 950, Olga a vizitat Constantinopolul și a fost botezată în Biserica bizantină. La șase secole după moartea ei, survenită în 969, Biserica Ortodoxă a proclamat-o pe Olga sfântă „egală cu apostolii”, una dintre cele doar cinci femei onorate în felul acesta.

Fiul ei, Sviatoslav, a rămas păgân hotărât. A distrus noile biserici ale Olgăi și a reînființat sanctuarele păgâne. A fost un războinic formidabil, dar când a încercat să cucerească Bulgaria de la bizantini, a fost învins și ucis în mod perfid de aliații lui nomazi. Fiul său, Iaropolk, a domnit timp de opt ani

și a fost ucis la rândul său de către fratele lui vitreg, Vladimir, care domnea la Novgorod în numele tatălui său.

Vladimir a fost unul dintre cei mai mari conducători ai Kievului. El a fost cel care a adoptat creștinismul ca religie de stat a Kievului, probabil în 988; din nou, data este incertă. Cronicile spun că, în căutarea unei religii potrivite, a respins islamul pentru că interzicea alcoolul și iudaismul pentru că evreii fuseseră abandonați de Dumnezeu după ce pierduseră Ierusalimul. Dar trimișii săi i-au spus că ritualurile din Constantinopol erau atât de impresionante, încât părea că Dumnezeu însuși locuia printre oameni. Așa că a adoptat creștinismul ortodox, așa cum făcuse și bunica sa înaintea lui.

Așa spune legenda. Este mai probabil ca motivele sale să fi fost de ordin politic. Poate că, la fel ca alți conducători contemporani, a ajuns la concluzia că impunerea unei singure religii ar ajuta la unificarea și disciplinarea supușilor lui eterogeni. Imperiul Bizantin era de departe cea mai mare și mai sofisticată putere din vecinătatea sa. O alianță cu Bizanțul avea mai mult sens din punct de vedere geografic, comercial și militar decât o alianță cu catolicii sau cu musulmanii.

Și avea sens și pentru bizantini. Împăratul Vasile era atât de nerăbdător să transforme Kievul într-un aliat al său împotriva altor dușmani străini, încât i-a oferit-o lui Vladimir în căsătorie pe sora sa, Anna, ceva ce niciun împărat nu oferea până atunci unui străin. În schimb, Vladimir s-a convertit la creștinism și a trimis 6 000 de soldați pentru a-l ajuta pe Vasile să înăbușe o rebeliune. Soldații au rămas în armata bizantină într-un detașament bine plătit al acesteia. O parte dintre ei au activat în Garda Varegă a împăratului, care mai târziu a recrutat englezi exilați, după cucerirea normandă. Această dependență de mercenari a alimentat disprețul occidentalilor

față de capacitatea militară greacă; Edward Gibbon insistă în mod special asupra acestui subiect.

Potrivit cronicii, Vladimir a fost botezat în anul 988 la Herson, în Crimeea, colonie a grecilor din timpuri străvechi. La întoarcerea sa la Kiev, le-a poruncit supușilor să-i urmeze exemplul. Poporul din Kiev a acceptat noua religie în mod destul de pașnic și rezonabil. Dar în nord, locuitorii din Novgorod au fost convertiți cu forța. Vladimir a adăugat o centură de fortificații de apărare în jurul Kievului pentru a-i ține departe pe nomazi. A construit prima biserică de piatră de acolo, Biserica Adormirii Maicii Domnului. A înființat o bibliotecă, a adus profesori din Bizanț pentru a promova alfabetizarea, a bătut monede de aur și de argint, a finanțat proiecte de caritate și a încurajat răspândirea alfabetizării. Astfel, a creat unul dintre cele mai mari și mai sofisticate state europene ale vremii. Deși cunoscut drept *fornicator imensus et crudelis*, cu multe soții și concubine, a fost totuși sanctificat mai târziu de Biserica Ortodoxă. Ucrainenii l-au numit Volodîmîr și l-au revendicat drept al lor.

Rusia Kieveană nu a fost un stat coerent, ci un ansamblu de domenii princiare legate prin loialitate față de marele cneaz de Kiev, pe care le ținea loialtă numindu-i pe fiii săi, fiecare însoțit de o mică forță militară, o *drujină* personală, drept reprezentanți în orașele din întreaga țară. Acești prințișori aplicau legea și colectau tributul de la localnici, îi apărau de jefuitori și aveau grijă să se lase creștinați de oamenii bisericii din anturajul princiar. Au existat principate în nord, la Smolensk, Rostov și Poloțk, și la Cernigov, Pereiaslavl și Vladimir Volînski în sud, toate fiind și astăzi localități înfloritoare.

Novgorodul era într-o poziție specială. Punct comercial chiar înainte de apariția Kievului, era ancora nordică a rutei

prin Kiev către Constantinopol. Făcea comerț intens cu membrii Ligii Hanseatice de-a lungul coastei baltice. Acționa ca o pâlnie pentru profitabilul comerț cu blănuri din pădurile și teritoriile de la nord și est, asupra cărora exercita un control nu foarte sever, ceea ce-l făcea să fie, nominal, unul dintre statele cele mai mari din Europa medievală. Informațiile prețioase din corespondența de afaceri și personală scrisă pe scoarță de mesteacăn și păstrată în solul argilos al Novgorodului reprezintă aproape singura excepție în marele gol de consemnări scrise din perioada istorică medievală rusă care poate concura cu abundentele documente ale vieții de zi cu zi din alte părți ale Europei.

În secolul al XII-lea, Novgorodul avea încă un prinț din dinastia Riurik, dar acesta trebuia să-și negocieze condițiile domniei cu negustorii care conduceau efectiv orașul. Nu avea dreptul să mărească taxele; în schimb, primea un cadou pentru îndeplinirea îndatoririlor sale. Adunarea Populară a orașului, *Vecea*, își alegea primarul, *posadnik*, și propriul arhiepiscop, sub rezerva confirmării de către Biserică. În secolul al XV-lea, conducătorii din ce în ce mai puternici ai Moscovei au pus capăt acestei relative independențe, pe care ajunseseră s-o considere o provocare.

Sistemul politic precar al Kievului avea un defect evident: conducătorii săi nu au reușit niciodată să elaboreze o lege clară și durabilă de succesiune, în pofida unor încercări intermitente de a stabili niște reguli unanim acceptate. Istoria sa a fost marcată de loviturile de stat, asasinate și războaie fratricide. Fiecare cneaz spera că, dacă-și juca bine cărțile, putea deveni mare cneaz al Kievului. Moșierii mai mari, cunoscuți sub numele de „boieri”, semănau cu stăpânii feudali din regatele aflate mai la vest. Și puterea lor era determinată tot de suprafața de pământ

pe care-o stăpâneau și de numărul de oameni care trăiau pe aceasta. Până când Petru cel Mare a rezolvat, mai mult sau mai puțin, problema, o mare parte din istoria internă a Rusiei se referă la lupta conducătorilor succesivi ai acesteia pentru a-și impune autoritatea asupra boierilor, de al căror sprijin și sfat nu puteau, totuși, să se lipsească.

După moartea lui Vladimir, survenită în 1015, a urmat o perioadă de lupte înverșunate între numeroșii săi fii. Două dintre victime au fost Boris, pe care se pare că Vladimir îl prefera ca moștenitor, și fratele său mai mic, Gleb. Povestea spune că aceștia refuzaseră să participe la vărsarea de sânge fratricidă și fuseseră uciși de fratele lor mai mare, Sviatopolk, „cel Blestemat”. Amândoi au fost canonizați ca martiri, devenind primii dintr-un lung șir de sfinți ortodocși ruși. Din baia de sânge a ieșit însă victorios Iaroslav, un alt frate al lui Sviatopolk.

Iaroslav a domnit ca prinț în Novgorod, în nordul țării, și a întemeiat un oraș pe Volga căruia i-a dat numele său. Soția sa era din Suedia, iar el a fost, probabil, ultimul dintre prinții Rusiei care a mai păstrat un sentiment al relației cu Scandinavia. Iaroslav s-a dovedit un demn succesori al lui Vladimir. A purtat o campanie de succes împotriva nomazilor. Și-a căsătorit fiul cu o prințesă bizantină. A promulgat primul cod de legi al Kievului, *Ruskaia Pravda*. A construit o splendidă catedrală la Kiev, denumită după Hagia Sofia din Constantinopol.

Fiul lui a întemeiat Mănăstirea Peșterilor [Kievo-Pecerska lavra – n. tr.] din Kiev, care a devenit un centru de erudiție ortodoxă, prima dintre marile mănăstiri care au apărut pe tot cuprinsul Rusiei Kievenne în următoarele două secole, purtând în ele atât puterea seculară a statului, cât și puterea spirituală a Bisericii.

În timpul lui Iaroslav, Kievul a devenit un partener căutat de restul Europei. Fiica sa, Anna, s-a căsătorit cu Henric I al Franței. Spre deosebire de soțul ei, Anna știa să citească și să semneze cu numele ei și considera că Franța este o țară barbară și urâtă, cu obiceiuri revoltătoare. Cea de-a doua fiică a sa, Elizaveta, s-a căsătorit cu Harald Hardrada al Norvegiei, care activase în Garda Varegă și fusese ucis când încercase să ia coroana engleză de la Harold al Angliei*, chiar înainte ca Harold să pornească la drum spre Hastings, unde a pierdut bătălia**. O a treia fiică, Anastasia, s-a căsătorit cu regele Andrei al Ungariei. Nepoata lui Iaroslav, Eupraxia, s-a căsătorit cu Henric al IV-lea, împăratul Sfântului Imperiu Roman, dar a divorțat mai târziu de el, sub pretextul că acesta avea obiceiuri sexuale ciudate.

Pentru realizările sale, Iaroslav a devenit cunoscut în istorie drept „cel Înțelept”. Trei dintre fiii săi au devenit domnitori la Kiev. Cel mai distins dintre succesori a fost nepotul său, Vladimir Monomahul, care a întemeiat orașul Vladimir din nordul țării, viitoare capitală a Rusiei. Și el a avut multe legături cu lumea exterioară: mama lui era prințesă bizantină, prima soție se pare că era una dintre fiicele lui Harold al Angliei, iar cea de-a doua soție, o altă prințesă bizantină.

În 1125, la moartea lui Vladimir Monomahul, Rusia Kieveană era unul dintre cele mai mari state din Europa, în momentul său de apogeu întinzându-se de la Marea Baltică, în nord, până la Marea Neagră, în sud, și de la Vistula, din Polonia de astăzi, în vest, până la cursul superior al Volgăi, în est. Domnitorii ei au construit enorm în toată Rusia – catedrale,

* În bătălia de la Stamford Bridge din 1066 (n. red.).

** Este vorba despre bătălia de la Hastings din 1066, unde Harold a fost înfrânt de William Cuceritorul (n. red.).

mănăstiri și biserici din piatră, palate, fortificații sofisticate. Kievul era un important oraș european, evlavios, prosper și din ce în ce mai cultivat, cu un ansamblu arhitectural superb, care mai domină și astăzi orizontul orașului. Novgorodul a devenit din ce în ce mai cosmopolit, pe măsură ce comerțanții veniți în număr mare din Scandinavia, din Germania și din Est și-au întemeiat propriile cartiere în oraș.

Câteva dintre cele mai frumoase biserici din Rusia au fost construite în secolele al XII-lea și al XIII-lea. În Vladimir, acestea rivalizau, poate în mod deliberat, chiar cu clădirile din Kiev. Unele biserici din Novgorod au fost construite de negustori bogați, nu de cneji. Stilul tuturor acestor biserici își are originea în Bizanț, dar a evoluat, dând naștere unui model specific rusec. Erau împodobite din abundență cu icoane și fresce bazate, de asemenea, pe modele bizantine. Pictorii de icoane au fost în cea mai mare parte anonimi, totuși numele câtorva au supraviețuit: Teofan Grecul, Dionisi, Daniil Ciornii, Andrei Rubliov. Multe icoane au fost distruse sau vândute de bolșevici în străinătate după Revoluție, dar influența lor asupra imaginației rusești a fost atât de puternică, încât se spune că Stalin ar fi permis ca icoana Maicii Domnului din Vladimir să fie scoasă afară în 1941, pentru a proteja Moscova de atacul germanilor care se apropiau.

Dimensiunea statului kievean a fost și punctul său slab. Granițele erau neclar definite și greu de protejat. A fost întotdeauna vulnerabil în fața nomazilor din stepele estice, care jefuiau comerțanții pe drumurile de pe malul râurilor, jefuiau și prădau satele periferice și luau locuitorii în sclavie. Timp de două secole, cei mai redutabili dintre acești jefuitori au fost pecenegii, care uneori atacau chiar și Kievul, dar alteori se aliau cu Kievul împotriva Bizanțului. Pecenegii au fost înfrânți în

mod decisiv de Iaroslav în 1036. Au fost succedați de rudele lor îndepărtate, polovții (cumanii), care, în următoarele două secole, au făcut raiduri în Rusia Kieveană, Polonia, Ungaria și Lituania. Cnejii ruși s-au aliat cu polovții împotriva dușmanilor interni și externi; această relație ambiguă se regăsește în libretul operei lui Borodin, *Cneazul Igor*. O armată combinată de ruși și polovți a suferit o înfrângere cumplită din partea mongolilor în 1223, iar urma polovților a început să dispară din istorie după aceea.

Năvălitorii erau uneori ținuți în frâu de khazari, care, timp de trei secole, au dominat zona cuprinsă între cursul mijlociu al Volgăi și Caucaz, pe ruta comercială dintre Europa și Asia. Se știe relativ puține lucruri despre originile lor, despre organizarea, limba sau credințele lor. O teorie controversată este aceea că acești khazari s-ar fi convertit la iudaism în secolul al IX-lea, după care au migrat spre vest, atunci când imperiul lor s-a destrămat și au devenit strămoșii populației evreiești așkenazi din Europa de Est. Timp de mulți ani, varegii au avut relații profitabile cu ei, în timp ce se deplasau spre sud, de-a lungul marilor fluvii. În secolul al X-lea, puterea khazarilor s-a prăbușit. În anul 965, Sviatoslav I al Kievului le-a ocupat capitala și le-a distrus statul.

O altă populație puternică de pe rutele fluviale erau bulgarii, nomazi turcici care și-au stabilit capitala, Bolgar, la sfârșitul secolului al VII-lea, pe Volga, în apropiere de actualul oraș Kazan. Bolgar era și el centru comercial. După ce bulgarii s-au convertit la islam, acesta a devenit un oraș important al lumii islamice până când, după un lung declin, a fost copleșit de mongoli.

Un al doilea grup de bulgari a traversat Dunărea și s-a stabilit în sud-estul Europei. Și ei au înființat un stat puternic,

dar, spre deosebire de verișorii lor, s-au convertit la creștinism și au adoptat o versiune a limbii slave. Relația lor cu vecinii bizantini a fost mixtă. I-au ajutat împotriva arabilor, dar au asediat și Constantinopolul, fără succes. În anul 1018 au fost, în cele din urmă, zdrobiți de împăratul bizantin Vasile al II-lea. Pentru această realizare, grecii moderni îl numesc „Vasile Bulgaroctonul” (Vasile Ucigătorul bulgarilor).

Disputa legată de limbă a fost unul dintre motivele pentru care bulgarii au preferat să adopte ortodoxia, nu catolicismul. Biserica Romană a insistat ca enoriașii creștini să se închine numai în latină, ebraică sau, la limită, în greacă. Ortodoxia credea că oamenilor trebuie să li se permită să-l laude pe Dumnezeu în propria lor limbă, indiferent dacă aceasta este greacă, latină sau georgiană, armeană sau slavă. Împăratul a trimis doi tineri călugări, pe Chiril și Metodi, pentru a convinge Roma să permită folosirea limbii slavone în liturghie. Aceștia nu au reușit, dar au conceput o scriere derivată din alfabetul grec mult mai bine adaptată limbilor slave decât alfabetul latin. Versiuni ale alfabetului lor „chirilic”^{*} mai sunt folosite și astăzi de ruși, sârbi, ucraineni, bulgari și macedoneni. Și acest lucru a contribuit la consolidarea rupturii dintre ortodoxie și Occident.

Kievul a fost lovit de dezastru în 1242, odată cu invazia mongolilor, ultimul și, de departe, cel mai cumplit dintre valurile succesive de călăreți prădători veniți dinspre est.

^{*} Cei doi cărturari au inventat alfabetul „glagolitic”, derivat din alfabetul minuscul grecesc, dar caracterele acestuia erau atât de complicate și de dificil de reținut, încât s-a renunțat curând la el, iar discipolii lui Chiril și Metodi au inventat ulterior alt alfabet, derivat din alfabetul majuscul grecesc, denumit „chirilic” în memoria lui Chiril. Acesta este, aproximativ, alfabetul folosit astăzi de limbile popoarelor slave ortodoxe (n. tr.).

Rusia Kieveană și-a încetat existența ca organizație politică. Cnezatele Galiției și Volîniei au continuat să lupte până când au cedat în fața polonezilor și a ungarilor. Până în 1918, nu a mai apărut niciun stat independent cu centrul la Kiev.

Dar în nord-estul fostei Rusii Kieveane, cnezatele aflate sub domnia cnejilor din dinastia lui Riurik și-au păstrat identitatea, în timp ce o nouă putere creștea încet din ruine, și anume statul Moscoviei, la fel de profund ortodox, dar încă și mai rupt de restul Europei prin experiența dominației mongole.